

An Examination and Analysis of the Attribution of Donated Embryos Based on the Imamiah School

Mohammad Soltanieh

Department of Social Sciences, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mr. Mohammad Soltanieh; Email: m.soltanieh@razavi.ac.ir

Article Info

Received: Aug 1, 2021

Received in revised form:

Sep 11, 2021

Accepted: Oct 3, 2021

Available Online: Dec 22, 2022

Keywords:

Embryo donation

Fiqh

Jurisprudence

Lineage

Shia

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v8i4.35667>

Abstract

Background and Objective: The use of modern methods of pregnancy has raised questions in various fields and has created many issues in the field of the rights of both parties. One of these issues is the study of the parentage of the donated embryos, which is an important jurisprudential-social issue. Therefore, the purpose of this study is to understand and analyze the parentage of donated embryos and to examine their attribution to recipients of donations, based on the Shia jurisprudence.

Methods: This study is an analytical library-based. The keywords of fetus, donation and lineage in Shia narration and expressions of Shia jurists were investigated, and carefully analyzed based on jurisprudential-principled criteria. The author of the article did not report any conflict of interests.

Results: In the use of modern artificial insemination techniques, how the newborn is assigned to donors is a sensitive issue. The findings showed that according to the Shiite jurisprudence, the real lineage of the child is related to the owner of sperm and ovum and the claim that due to the fetus owners' withdrawal (due to donating it to the embryo banks or donating it to an infertile couple) they cannot claim the attribution of the child to themselves, is not acceptable because genealogy is not negated by withdrawal.

Conclusion: If the existence of a relationship between father, mother and infant is correctly proven, rights and duties such as sanctity of marriage, custody, maintenance and upbringing of infants, forced guardianship of father and paternal ancestor, alimony, inheritance between children fathers, mothers, relatives, etc., are forcibly created under the effects of lineage in the form of a right for the parties.

Please cite this article as: Soltanieh M. An Examination and Analysis of the Attribution of Donated Embryos Based on the Imamiah School. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2022;8(4):144-154. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v8i4.35667>

Summary

Background and Objective

The use of modern methods of pregnancy has raised questions in various fields and many issues in the field of rights of both parties. One of these issues is the study of the parentage of the donated embryos, which is an important jurisprudential-social issue. It is necessary to evaluate and analyze this issue with the rules of Shia jurisprudence. In recent years, many efforts have

been made to explain these fertility methods, and some of the studies that have examined embryo donation in terms of jurisprudence and law are as follows:

1. New methods of human reproduction from the point of view of jurisprudence and law.
2. The study by Mohammad Reza Rezania Moalem, entitled 'Medical fertility from the point of view of jurisprudence and law'.
3. Collection of articles and speeches from the second and third seminar on Islamic perspectives in medicine, Mashhad University of Medical

Sciences.

However, these studies have not analyzed embryo donation using Shiite sources. Therefore, the purpose of this study is to understand and analyze the parentage of donated embryos and to examine their attribution to recipients of donations, based on the Shiite jurisprudence.

Methods

This research is an analytical library-based. The keywords fetus, donation and lineage in Shia narrations and expressions of Shia jurists were investigated, analyzed and examined carefully based on jurisprudential-principled criteria.

Results

In using new techniques of artificial insemination, besides solving the problem of infertile couples, the manner of attributing the newborn to donors is very sensitive and other effects of embryo donation such as alimony, guardianship, custody, marriage, privacy, inheritance, etc. can be solved under the subject of lineage. Findings have shown that according to the Shia jurisprudence, the real lineage of the child reaches the owner of sperm and ovum and the claim of some that the owners of the fetus waiving their right to it (due to donating it to the embryo banks openly or secretly or donating it to an infertile couple) and as a result not claiming the attribution of the child to themselves, is not acceptable because genealogy is not negated by waiving.

Conclusion

If the existence of a relationship between father, mother and infant is correctly proven, rights and duties such as sanctity of marriage, custody, maintenance and upbringing of infants, forced guardianship of father and paternal ancestor, alimony, inheritance between children, fathers, mothers, relatives, etc., under the title of the effects of lineage, are forcibly created in the form of a right for the parties. In embryo donation as part of the treatment process, it is necessary to differentiate between the cases where the sperm owners are couples or those in which they are not. In embryo donation, there is no direct contact between sex cells and the applicant's uterus, and social and individual needs in infertility treatment are not considered as a positive reason. Despite this, considering the permission of donating an embryo formed from the sperm of a husband and wife, the resulting child is attributed to the owners of the sperm and egg even if s/he is raised and born in a non-parent womb. In other words, motherhood and parentage of the egg owner is certain and parentage of the owner of the womb is

ruled out although privacy holds between them.

Acknowledgements

The author of the article would like to thank all those who helped in conducting this research, especially the officials of Astan Quds Razavi library, for providing the necessary resources.

Funding

According to the authors, this study was not sponsored and was carried out at the personal expense of the authors.

Conflict of interest

The author of this study did not report any conflict of interests.

References

1. Writers Ago. Essays on Gamete & Embryo Donation in Infertility Treatment. Tehran: Samt; 2005. (Full Text in Persian)
2. Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M, Shokri-Khoubestani M, Fani M, Abdoljabari M. Searching the concept of spiritual well-being and the indices of healthy individuals in different religions and creeds. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2016;4(2):63-71. (Full Text in Persian)
3. Makki BS, Mazhar Gharamaleki A, Nazari Tavakkoli S. Feasibility of Rejecting Sexual Cells and the Fetus and Its Consequences in Imamite Jurisprudence. *Jurisprudence the Essentials of the Islamic Law*. 2019;52(1):205-24. (Full Text in Persian)
4. Fani M, Abdoljabbari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. The criteria of healthy humans from the perspective of religious texts. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2017;4(1):104-17. (Full Text in Persian)
5. Khomeini R. Tahrir al-Vasilah. Tehran: Moasseseh Tanzim va Nashr-e Asar-e Emam Khomeini; 2000. (Full Text in Persian)
6. Mahallat S. A study on the legal vacuum regarding child's rights. Tehran: Shoray-e Farhangi va Ejtemaei Zanan; 2005. (Full Text in Arabic)
7. MisaghiNezhad M, Abdoljabari M, Moslemifard Khaledi M, Karamkhani M. Essay in Quran on the Issue of Fetal Sex Determination and Morality with the Approach of Elimination of Science and Religion Conflicts. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2016;2(1):54-63. (Full Text in Persian)

دراسة وتحليل نسب الأجنة المتبرع بها من منظور المدرسة الإمامية

محمد سلطانية ^{id}

قسم علم الاجتماع، جامعة الرضوي للعلوم الإسلامية، مشهد، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيد محمد سلطانية؛ البريد الإلكتروني: m.soltanieh@razavi.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٢١ ذي الحجة ١٤٤٢

وصول النص النهائي: ١ صفر ١٤٤٣

القبول: ٢٦ صفر ١٤٤٣

النشر الإلكتروني: ٢٧ جمادي الأولى ١٤٤٤

الكلمات الرئيسية:

التبرع بالجنين

لشريعة

الفقه

النسب

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: أدى اعتماد الطرق الطبية الحديثة في الحمل إلى طرح علامات استفهام كبيرة في هذا المجال وأحدث سجلات كلامية حامية في الحقوق والقوانين والقيم الأخلاقية. ومن أهم القضايا في هذا الشأن هي قضية نسب الجنين المتبرع به؛ بحيث شكلت موضوعاً فقهيّاً واجتماعياً بالغ الأهمية. وعلى هذا الأساس تسعى هذه الدراسة أن تلقي الضوء على مسألة معرفة وتحليل نسب الجنين المتبرع به ودراسة انتسابه إلى المتبرعين به من منظور فقه المدرسة الإمامية.

منهجية البحث: اعتمدت الدراسة على منهج التحليلي والمكتبي. ولإجراء دراسة ممنهجة وعلمية، قام الباحثون باستخراج مفردات الجنين، والأهداء (التبرع)، والنسب، من المصادر الشيعية ومصطلحات الفقه الشيعي وتحليلها عبر المعايير الفقه والأصول. فإن مؤلفي البحث لم يشيروا إلى أي تضارب في المصالح.

المعطيات: تغلب حساسيات بالغة على الأعمال الطبية الحديثة في عملية الحمل الصناعي من أجل حل مشكلة الأزواج العواقر وطريقة انتساب أطفال حديثي الولادة إلى المتبرعين والمتبرعتين. ويمكن إيجاد حلول لإشكاليات وقضايا بالغة الأهمية والتي تترتب على التبرع بالأجنة مثل النفقة، والولاية، والحضانة، والزواج، والحرمان من الإرث، من خلال حل مشكلة التبرع منذ الوهلة الأولى. أظهرت النتائج أن الفقه الشيعي يرى أن النسب الحقيقي للطفل عائد إلى صاحب النطفة والبويضة. والمزاعم التي يثيرها البعض حول إعراض صاحب الجنين الحقيقي عنه وعدم تبنيّه (بسبب التبرع به إلى بنوك الأجنة جهراً وخفياً أو تسليم الجنين إلى الأزواج العواقر) وفي النهاية العزوف عن انتسابه له، مرفوضة جملة وتفصيلاً. لأنّ النسب لا ينتفي بمجرد إعراض الأبوين عن تبني الجنين.

الاستنتاج: في حال ثبوت نسب الطفل إلى الأبوين ووجود أواصر دموية تربط بين الرضيع وأمه وأبيه، فإنّ الحقوق التي تترتب على هذا الأمر مثل حرمة نكاح المحارم، والحضانة، وتبني الطفل وتربيته، والولاية القهرية للأب والجد، والنفقة، والتوارث بين الطفل وأمه وأبيه وذويه، هي حقوق قانونية وعلى طرفي النسب (الطفل وأبويه) احترامها والإمتثال لكل ما يترتب عليها.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Soltanieh M. An Examination and Analysis of the Attribution of Donated Embryos Based on the Imamah School. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2022;8(4):144-154. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v8i4.35667>

بررسی و تحلیل انتساب جنین اهداشده بر اساس مکتب امامیه

محمد سلطانیه

گروه علوم اجتماعی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران.
*مکاتبات خطاب به آقای محمد سلطانیه؛ رایانامه: m.soltanieh@razavi.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۰ مرداد ۱۴۰۰
دریافت متن نهایی: ۱۷ شهریور ۱۴۰۰
پذیرش: ۱۱ مهر ۱۴۰۰
نشر الکترونیکی: ۱ دی ۱۴۰۱

چکیده

سابقه و هدف: به کارگیری روش‌های نوین بارداری موجب طرح پرسش‌هایی در عرصه‌های مختلف شده و مسائل زیادی را در زمینه حقوق طرفین به وجود آورده است. یکی از این مسائل بررسی نسب جنین اهداشده است که موضوع مهم فقهی-اجتماعی است. از این رو، هدف پژوهش حاضر فهم و تحلیل نسب جنین اهداشده و بررسی انتساب وی به گیرندگان اهداء، آن هم بر اساس دیدگاه فقه شیعی است.

روش کار: این پژوهش از نوع تحلیلی-کتابخانه‌ای است. کلیدواژه‌های جنین، اهداء و نسب در روایات شیعی و عبارات فقه‌های شیعه بررسی و بر اساس معیارهای فقهی-اصولی تحلیل و واکاوی دقیق شد. مؤلف مقاله تضاد منافی گزارش نکرده است.

یافته‌ها: در استفاده از فنون نوین باروری مصنوعی هم‌زمان با توجه به حل معضل زوج‌های نابارور، نحوه انتساب نوزاد به دنیا آمده با اهداگیرندگان بسیار حساس است و آثار دیگر اهدای جنین مثل نفقه، ولایت، حضانت، ازدواج، محرمیت و ارث در ذیل موضوع انتساب قابل حل خواهد بود. یافته‌ها نشان داده است که بر اساس دیدگاه فقه شیعه، نسب واقعی فرزند به صاحب اسپرم و تخمک می‌رسد و ادعای برخی مبنی بر اعراض صاحبان جنین از آن (به دلیل اهدای آن به بانک‌های جنین به صورت آشکار یا پنهان و یا اهداء به زوج نابارور) و در نتیجه نداشتن ادعای انتساب فرزند به خود، مسموع نیست؛ چون نسب با اعراض نفی نمی‌شود.

نتیجه‌گیری: اگر وجود نسب بین پدر، مادر و نوزاد به صورت صحیح اثبات گردد، حقوق و تکالیفی مثل حرمت نکاح، حضانت، نگهداری و تربیت نوزاد، ولایت قهری پدر و جد پدری، نفقه (انفاق)، توارث بین طفل و پدر و مادر و خویشاوندان تحت عنوان آثار نسب به صورت قهری در قالب یک حق برای طرفین ایجاد می‌گردد.

استناد مقاله به این صورت است:

Soltanieh M. An Examination and Analysis of the Attribution of Donated Embryos Based on the Imamiah School. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2022;8(4):144-154. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v8i4.35667>

مقدمه

روش نخستین بار در سال ۱۹۸۳م در کالیفرنیا انجام شد؛ طی آن تراونسن^۱ و همکارانش اسپرم اهداشده را در آزمایشگاه با تخمک تلقیح کردند و جنین حاصل را به رحم متقاضی انتقال دادند (۱). در این روش زوجین بیمار از جنین حاصل از

اهدای جنین شکل نوین و موفق از درمان ناباروری است که برای گروهی از زوجها که پیش از این تصور می‌شد هرگز نمی‌توانند صاحب فرزند شوند، امید به ارمغان آورده است. این

دوره ۸، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱

^۱ Trounson

اقوال مرتبط یا نزدیک به آن، تبیین و تحلیل شد. کلمه اهدا در زبان فارسی به معنای هدیه دادن و هدیه فرستادن است (۶). استعمال کلمه اهدا در مواد قانونی قانون اهدای جنین به زوجین نابارور مصوب ۱۳۸۲/۰۴/۲۹ نشان می‌دهد که قانون‌گذار اهدا را به معنای بخشیدن دانسته است. اهدای جنین در حقیقت یک قرارداد غیر مالی است؛ چون جنین قابلیت فروش ندارد.

روش کار

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استناد به روش کتابخانه‌ای تدوین شده است. کلیدواژه‌های جنین، اهداء و نسب در روایات شیعی و عبارات فقهی شیعه بررسی و بر اساس معیارهای فقهی-اصولی تحلیل و واکاوی دقیق‌تر شده است. در این اثر تلاش شده است تا مطابق دغدغه‌های ذهنی گیرندگان جنین اهدایی و همچنین موارد دقیق معاینات و روش باروری در پزشکی، دیدگاه فقه شیعه تبیین گردد.

یافته‌ها

اهدای جنین دارای حکم وضعی و حکم تکلیفی است که البته موضوع این مقاله، فقط نسب به عنوان یک حکم وضعی است. حکم تکلیفی در ارتباط مستقیم با فعل مکلف قرار دارد، به خلاف احکام وضعی (۷) که مشروط به تکلیف نیست و غالباً موضوع احکام تکلیفی قرار می‌گیرد (۸). مسئله اهدای جنین ما را با ده‌ها مسئله اخلاقی، فقهی و حقوقی مواجه می‌سازد که باید پاسخی روشن برای آنها داشت؛ از جمله این مسائل، نسب است. نسب در لغت به معنای اصل، قرابت، پیوستگی، نژاد و خویشاوندی است (۹، ۱۰). بعضی از فقها در مقام تعریف عرفی نسب گفته‌اند: «نسب منتهی شدن ولادت شخصی به دیگری مانند پدر و پسر یا انتهای ولادت دو شخص به نفر ثالث است؛ مانند دو برادر به پدر» (۱۱). در اصطلاح حقوقی، وابستگی خونی و حقوقی بین افراد را نسب می‌گویند (۱۲، ۱۳). نسب قانونی هم به معنای خویشاوندی طفل به پدر و مادری است که در حین انعقاد نطفه بین آنان ازدواج صحیح دائم یا موقت وجود داشته باشد (۱۴). قدر مشترک بین تعاریف گویای چند نکته است: اولاً؛ باید ارتباط اشخاص از طریق ولادت باشد؛ ثانیاً؛ عمل ولادت یا انعقاد نطفه با مقاربت و نزدیکی باشد. نسب هم حقی از حقوق صاحبان نطفه و فرزندان است هم

اسپریم و تخمک زن و مرد دیگر (اعم از اینکه بین آن دو رابطه زوجیت باشد یا نه) استفاده می‌کنند. این سلول‌ها در محیط آزمایشگاه در مجاورت یکدیگر قرار داده می‌شوند تا پس از لقاح و تقسیمات اولیه و حداکثر تا چهار روز از زمان لقاح، جنین اهدایی به رحم زوجه منتقل می‌گردد. نام اختصاری این روش آی.وی.اف^۱ یعنی باروری در لوله آزمایشگاه است. به دلیل مزیت‌هایی که ذکر شد، افراد و حتی مسلمانان زیادی در جهان به سراغ این روش رفته‌اند. حتی بر اساس این نوع باروری، امکان تعیین جنسیت جنین نیز وجود دارد (۲). بنابراین، ارزیابی و تحلیل این مسئله با قواعد فقه شیعه امری لازم به حساب می‌آید. لزوم پاسخ صریح و مستدل فقه شیعه به این امر قابل بحث نیست. در سال‌های اخیر، برای تبیین این شیوه‌های باروری تلاش فراوانی انجام گرفته است که حاصل آن پژوهش‌هایی است که اهدای جنین را از لحاظ حکم فقهی و حقوقی بررسی کرده است. برخی از این پژوهش‌ها عبارت است از: روش‌های نوین تولید مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق (۳)؛ پژوهش رضایا معلم با عنوان باروری‌های پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق، مجموعه مقالات و گفتارهای دومین و سومین سمینار دیدگاه‌های اسلام در پزشکی (۴) و پژوهش محلاتی با عنوان بررسی خلأهای قانونی حقوق کودک: بررسی حقوق کودک ناشی از تلقیح مصنوعی و بررسی فقهی حقوقی حیات جنین (۵). در این پژوهش‌ها اهدای جنین با استفاده از منابع شیعی تحلیل نشده است و چون این مسئله دغدغه قشرهای مختلفی از شیعیان نیز است؛ بنابراین، باید دیدگاه فقه شیعی مشخص شود تا معلوم گردد که آیا با رویکرد دین و سلامت و با استفاده از این روش می‌توان معضل اجتماعی برخی از افراد جامعه را حل کرد؟ آثار ناشی از اهدای جنین به عنوان بزرگ‌ترین دغدغه ناشی از این مسئله در یک سؤال خلاصه می‌شود که نسب کودک به چه کسی ملحق خواهد شد؟ در نگاه عرف، کودک به دست‌آمده باید ملحق به اهداگیرنده شود و الا نگرانی‌های وی همچنان باقی است. از این‌رو، عمق مسئله در این است که اهدای جنین برای استحکام بنیان خانواده گیرنده اهداء است؛ حال آنکه الحاق جنین و نطفه به شخص اهداکننده است. بنابراین، این موضوع باید از نظر فقهی بررسی دقیق شود تا دغدغه زوج مسلمان نابارور پاسخ داده شود و هدف این مقاله نیز پاسخ به این دغدغه است. به همین منظور، پس از مفهوم‌شناسی، نسب جنین اهدایی موشکافی و با مراجعه به کتاب‌های فقهی شیعه

^۱) In Vitro Fertilization (I.V.F)

حقّی از حقوق خدا. حق صاحبان نطفه است، از این جهت که آنان در ایجاد و تشکیل جنین دخالت دارند و نطفه به آنان اختصاص دارد. بنابراین، والدین حقوقی از جمله حق ولایت بر فرزندان و حق ارث از آنان را دارند. فرزندان هم حقوقی از جمله حق نفقه، حق حضانت و حق ارث دارند. حق خداوند هم از آن جهت است که خدا ولایت کامل بر انسان دارد و به مصالح انسان، اجتماع و زیست سالم انسان در اجتماع (۱۵)، از هر کس دیگری بیشتر آشنا است و شرایط و ضوابطی را بین زن و شوهر قرار داده است که باید رعایت شود. نسب در احکام وضعی اهمیت بسیاری دارد؛ چون با اثبات نسب بین دو نفر، به صورت قهری، آثار و تبعاتی مثل حرمت نکاح، حضانت، ولایت قهری، توارث و وصیت صورت خواهد گرفت (۱۶). البته خداوند برخی امور را مثل زنا مانع در تحقق نسب دانسته است. برخی معتقدند که منظور از زنا هر طریق نامشروعی است که به واسطه آن منی مرد بیگانه به رحم زن بیگانه رسانده شود. بنابراین، چون در گذشته فقط زنا مرسوم بوده و روش‌های دیگر رساندن منی مرد بیگانه به رحم زن بیگانه مثل روش‌های مختلف تلقیح مصنوعی وجود نداشته؛ فقط حکم زنا بیان شده است و الا حکم موارد مشابه مثل حکم زنا است و نسب ناشی از آنان نیز معتبر نیست (۱۷). البته این ادعا بررسی خواهد شد.

۱) انتساب به پدر

بیشتر فقها نسب طفل را به صاحبان نطفه برمی‌گردانند؛ البته آیت‌الله حکیم مخالف این ادعای اجماع است (۱۸). پشتوانه این دیدگاه برخی از آیات قرآن مانند آیه ۵۴ سوره فرقان است: «هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصَهْرًا»؛ «او کسی است که انسان را از آب آفرید و او را دارای پیوند نسبی و سببی گردانید» (۱۹). مفسران، دو احتمال در کلمه «الماء» داده‌اند:

۱) مطلق آب؛ یعنی منشأ پیدایش اشیای زنده، مطلق آب است. آیه ۳۰ سوره انبیاء «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» مؤید این احتمال است. یعنی هر چیز زنده را از آب پدید آوردیم (۲۰).

۲) نطفه؛ در این صورت، منظور آیه این است که بشر را از نطفه خلق کردیم. مؤید این احتمال هم آیه «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ» است. یعنی همانا ما انسان را از نطفه‌ای آمیخته (از نطفه مرد و زن) آفریدیم (۲۰). علامه طباطبایی همین احتمال را در تفسیر المیزان تقویت کرده است (۲۱).

از وجود دو کلمه جعل و خلق در کنار هم و در یک آیه می‌توان استفاده کرد که معنای این دو کلمه در این سیاق متفاوت است. معنای خلق ایجاد و ابداع است که از اوصاف مخصوص خدا است و معنای جعل تغییردادن است که از اوصاف غیر خدا هم می‌تواند باشد (۲۲). ولو در این آیه، فاعل هر دو فعل به قرینه سیاق خداوند متعال است. مطلب دیگری که از تفریع «فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصَهْرًا» بر «هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» می‌توان فهمید این است که همان بشر خلق شده از آب دارای نسب است و نسب وی حالت تغییریافته‌ای از آب است که به آن نطفه می‌گویند (۴). در روایتی از پیامبر (ص) همین برداشت آمده است. «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَقَالَ: كُنْتُ أَعْزَلُ عَنْ جَارِيَةٍ لِي، فَجَاءَتْ بَوَلَدٍ. فَقَالَ (ص): إِنَّ الْوَكَاءَ قَدْ يَنْفَلِتُ فَأَلْحَقْ بِهِ» (۲۳)؛ «مردی نزد پیامبر گرامی آمد و از ایشان سؤال کرد کنیزی که هنگام آمیزش با او عزل می‌کردم (ریختن منی در خارج از رحم زن هنگام نزدیکی را عزل گویند) صاحب فرزند شده است. تکلیف چیست؟ حضرت در جواب وی فرمودند: گاهی بند مشک رها می‌شود و فرزند به او ملحق می‌گردد» (۲۴). معنای این تعبیر کنایی ورود نطفه به رحم زن است و چون نطفه منشأ پیدایش است، فرزند هم به صاحب آن ملحق می‌گردد. پس در نسب، حقیقت شرعیه وجود ندارد؛ یعنی خداوند برای نسب معنای خاصی غیر از آنچه عرف می‌فهمد، وضع نکرده است. آنچنان که محقق نراقی گفته است که «نسب عرفی ملاک و معیار ترتب احکام شرعی است و برای نسب اصلاً حقیقت شرعی وجود ندارد. اصل هم نقل نکردن مفهوم نسب عرفی به مفهوم نسب شرعی است. بنابراین، اگر در روایات، برخی احکام از نسب ناشی از زنا نفی شده است، به دلیل خاص مثل روایت یا اجماع است» (۲۵). یعنی اسلام مبنای طبیعی الحاق فرزند به پدر را که قبل از اسلام هم وجود داشته، تغییر نداده است (۲۶). حتی آیاتی که دال بر مشروعیت نداشتن انتساب فرزندخوانده به خود است مؤید این مطلب است؛ مانند آیات ۴ و ۵ سوره احزاب: «وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ» «فرزندخوانده‌های شما را پسر (واقعی) شما قرار نداده است» (۲۰) و «ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»؛ «آنان (پسرخواندگان) را به نام پدرانشان بخوانید که این نزد خداوند عادلانه‌تر است. پس اگر پدرانشان را نمی‌شناسید، آنان برادران دینی و موالی شما هستند» (۲۰). این مسئله نشان‌دهنده یکی از شاخص‌های انسان سالم بر حسب دیدگاه دین است (۲۷).

۲) انتساب به مادر

اما در انتساب فرزند به مادر، معیارها و نظریات متفاوتی وجود دارد:

- (۱) ملاک انتساب فرزند به مادر زاییدن است.
- (۲) آنچنان که ملاک انتساب فرزند به پدر، اسپرم مرد است، ملاک انتساب فرزند به مادر، تخمک زن است.
- (۳) ملاک انتساب فرزند به مادر وجود هم‌زمانی چند عامل تخمک، حمل فرزند و زایمان است.

۲.۱. بیان نظریات

۲.۱.۱. ملاک اول

عده‌ای از فقها با توجه به اهمیت رحم مادر و اثرات آن بر طفل در دوران بارداری، نظری مخالف بیشتر فقها (انتساب فرزند به صاحبان نطفه) بیان کرده‌اند. استدلال فخرالمحققین (۲۸)، آیت‌الله خویی (۲۹) و آیت‌الله جواد تبریزی (۳۰) که طرفداران این نظریه‌اند، این است که در صدر اسلام کسی از تأثیر حاصل تخمک و اسپرم در تولد نوزاد خبر نداشت. آیات و روایاتی هم که در این باره وجود دارد، بر پایه همین فکر عرفی است که رحم زن را ظرف رشد و پرورش جنین می‌دانستند. پس زاییدن زن ملاک انتساب کودک به آن زن بوده است. برای اثبات این مسئله که فرزند متولدشده به صاحب رحم متعلق است و درواقع عمل تولد نیز ملاک رابطه مادر و فرزند است، به چند آیه از قرآن استدلال شده که خداوند متعال در این آیات برای زایش مادر اهمیت خاصی برای صفت مادرشدن، قائل شده است.

- (۱) آیه ۲ سوره مجادله می‌فرماید: «إِنْ أُمَّهُائَهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ»؛ «مادرانشان کسانی هستند که آنها را متولد کرده‌اند» (۲۰). آیه فقط کسی را مادر می‌داند که طفل را زاییده است. این انحصار نشان‌دهنده این است که صاحب تخمک بودن یا نبودن نقشی در انتساب طفل به مادر ندارد.
- (۲) آیه ۷۸ سوره نحل می‌فرماید: «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ»؛ «و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد» (۲۰).

خداوند در این آیات، کودک را به صاحب رحمی که از آن متولد شده، ملحق کرده و صاحب رحم را مادر خطاب کرده است.

- (۳) آیه ۱۵ سوره احقاف می‌فرماید: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا»؛ «و ما انسان را سفارش کردیم که به والدین خود نیکی کند، مادرش او را با سختی

حمل کرد و با سختی به دنیا آورد» (۲۰).

(۴) آیه ۱۴ سوره لقمان می‌فرماید: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَيَّ وَهْنًا»؛ «و ما انسان را درباره پدر و مادرش سفارش کردیم، مادرش او را حمل کرد، در حالی که هر روز ناتوان‌تر می‌شد» (۲۰).

نحوه استدلال به این دو آیه بدین صورت است که خداوند سفارش به پدر و مادر می‌کند، سپس مادر را با اوصافی می‌ستاید. مادر متحمل درد و رنج حاملگی می‌شود و کودک را می‌زاید. مفهوم وصف این آیات این است که اگر زنی سختی‌های حاملگی را تحمل نکند و با سختی زایمان آشنا نشود، مادر نیست؛ پس کودک به او منتسب نمی‌شود.

۲.۱.۲. ملاک دوم

طبق این ملاک، همان چیزی که ملاک پدر بودن است، ملاک مادر بودن هم است. یعنی آنچنان که اسپرم مرد ملاک پدر بودن وی است، تخمک زن هم ملاک مادر بودن وی است. طبق این ملاک، برخی از فقها معتقدند عرف کسی را مادر می‌داند که جنین به واسطه او به پیدایش رسیده باشد. پس این تخمک زن است که تعیین‌کننده مادر بودن وی است و مراحل بعدی پرورش جسم و روح کودک، ربطی به مادر بودن ندارد؛ یعنی حتی اگر صاحب تخمک که جنین به واسطه تخمک او خلق شده است، عهده‌دار دیگر مراحل پرورش جنین که باید در رحم او انجام گیرد، نشود و جنین در رحم زن دیگری پرورش یابد، عرف او را مادر شایسته نمی‌داند، نه اینکه او را مادر نداند. البته اگر رحم او توانایی حمل جنین را داشته باشد و به‌دلیل سختی حاملگی، زایمان، تغییر شکل ظاهری بدن و دلایلی از این دست، فرزندش را در رحم زن دیگری پرورش دهد، عرف وی را توبیخ و سرزنش می‌کند که به‌جای او اشخاص دیگری وظایف مادری او را انجام می‌دهند. امام خمینی (۳۱)، آیت‌الله مؤمن (۳۲) و آیت‌الله صانعی (۳۳) نیز همین نظر را دارند.

۲.۱.۳. ملاک سوم

طبق این معیار، چندین عامل با هم ملاک تعیین‌کننده مادر بودن است. یعنی اگر یکی از آنها هم وجود نداشته باشد، عنوان مادر بودن بر آن زن بار نمی‌شود (۳). عامل اول (مثل گروه دوم) تخمک زن را سبب مادر شدن می‌داند. عامل دوم حاملگی و عامل سوم زاییدن کودک است. یعنی کودک باید اولاً از جهت ژنتیکی، ثانیاً دوران حاملگی و رشد و نمو داخل رحمی و ثالثاً مرحله برون‌رفت از رحم را در یک شخص طی کرده باشد تا به آن شخص مادر گفته شود. درنتیجه، کودک

نخواهد بود. معنای آیه چنین است که مادران شما کسانی هستند که شما را به وجود آورده‌اند، پس زنان شما مادران نیستند؛ چون به وجود آورنده شما نیستند. به عبارتی، آیه دلالت دارد که منشأ پیدایش کودک مادر است که چیزی جز تخمک مادر نیست.

آیه ۱۵ سوره احقاف و آیه ۱۴ سوره لقمان آیات اخباری و توضیحی هستند. یعنی به فرزندان گوشزد می‌کند که وقتی شما جنین و کودک بودید، مادران شما را حمل و نگهداری می‌کرد؛ حال شما که بزرگ شده‌اید، به آنان نیکی کنید. پس آیه در صدد قدرشناسی فرزندان از مادرانشان است. بنابراین، صحت ملاک سوم هم از بین می‌رود. پس آنچه ملاک ارزیابی است، ملاک دوم است. آنچنان که منشأ پیدایش جنین اسپرم مرد و تخمک زن است یعنی جنین از ترکیب این دو به وجود می‌آید. اگرچه در گذشته زایمان ملاک عرفی و اماره‌ای بر مادر بودن بوده، ولی این امر نیز به این دلیل بوده است که عرف گمان می‌کرد که تخمک زن زائو با اسپرم شوهرش ترکیب شده و نطفه فرزندان تشکیل شده است. پس به عبارتی، عرف از پیدایش کودک از نطفه زن و مرد کودک را منتسب به آنان می‌کرد. بنابراین، اگر عرف بداند که مثلاً اسپرم مردی در استخر رها شده و به درون رحم زنی منتقل شده است، چون با تخمک آن زن ترکیب شده و نطفه‌ای بسته شده است، عرف این زن را مادر می‌داند؛ اما نسبت زنا به او نمی‌دهد. از همین مثال، روشن می‌شود که اگر عرف بداند زنی نابارور است و فقط اسپرم و تخمک دیگران را در رحم خود پرورش می‌دهد، به او مادر نمی‌گوید.

بحث و نتیجه‌گیری

اهداشوندگان انتظار دارند که جنین بعد از به دنیا آمدن، به آنان منتسب گردد؛ و الا صرف وقت، هزینه، استرس‌های شدید اجتماعی و خانوادگی بدون فایده خواهد بود؛ مخصوصاً گیرندگانی که روابط اجتماعی خود را بر مبنای قواعد فقه امامیه تنظیم کرده‌اند. البته به این تقاضا باید تا جایی توجه شود که با موازین و معیارهای شرعی مخالف نباشد. چون اصول ثابت دین اسلام مانع تغییر احکام بر حسب سلاقی و خواست افراد است و نمی‌توان به دلایل پسندیده شدن مثلاً بانوان جامعه امروز و یا تمایل به مادر شدن، ملاک‌ها را تغییر داد. این یافته با بررسی فقهی حقوقی حیات جنین پژوهش محلاتی همسو نیست (۳۷). طبق آیات و روایاتی که بیان شد،

حاصل از اهدای جنین، بی‌مادر می‌شود؛ چون هر سه شرط با هم در اهدای جنین در یک زن جمع نمی‌شود. به عبارتی، این فرزند بدون مادر می‌شود. طبق همین ملاک، برخی هر دو زن را مادر دانسته‌اند تا در محذور بی‌مادری برای این طفل قرار نگیرند. یعنی این کودک دو مادر دارد؛ نه اینکه هیچ کدام مادر وی نباشند. صاحب تخمک، مادر اول و صاحب رحم که حاملگی و زایمان در او رخ می‌دهد، مادر دوم به حساب می‌آیند. به عبارتی هر دو، مادر مشروع هستند و نسبت کودک به هر دو صحیح است (۳۴). شاید لازمه این قول آن باشد که چهار ملاک را برای مادر بودن مشخص کرد. ملاک اول زایمان، ملاک دوم تخمک، ملاک سوم وجود هر سه عامل تخمک، حاملگی و زایمان است و ملاک چهارم هر یک از این سه عامل است که هر زنی هر یک از این عوامل را داشته باشد، مادر به حساب می‌آید. پس کودک با هر یک از صاحب تخمک و صاحب رحم ارتباط عاطفی و غیر عاطفی دارد؛ مثل اینکه کسی یک مادر نسبی و یک مادر رضاعی داشته باشد. تنها چیزی که می‌توان استدلال این عده در نظر گرفت، مسئله انصراف ادله است. صاحبان این نظریه معتقدند که انصراف روایات این باب پشتیبان آنها است. روایات در صدد است اثبات کند که باید اسپرم با تخمکی که در رحم همان زن تولید می‌شود، ترکیب شود تا نطفه و سپس کودک به دنیا بیاید. پس در اهدای جنینی که در رحم استیجاری پرورش یابد، یک عامل از عوامل مادر بودن محقق نشده است، یعنی رحم، تشکیل‌دهنده تخمک نیست، بلکه فقط پرورش‌دهنده نطفه است. پس این کودک دارای دو مادر است (۳۵).

۱.۲. ارزیابی نظریات

در ملاک اول به چند آیه استدلال شد که محل مناقشه است. این آیات در صدد بیان تعیین مصداق مادر نیست؛ بلکه از باب غلبه است که مادر را به حاملگی و زایمان وصف کرده است (۳۶). آیه ۲ سوره مجادله «إِنْ أُمُّهُائُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدَتْهُمْ»؛ یعنی «مادرانشان کسانی هستند که آنها را متولد کرده‌اند» (۲۰) که مستدل از آن استفاده کرد، اطلاق ندارد. این آیه درصدد تصحیح عقیده کسانی است که با ظاهر، زنان خود را به مثابه مادرانشان می‌دانستند و حکم حرمت ابدی را بر آنان بار می‌کردند. ظاهر نوعی طلاق در جاهلیت بود که مرد، آمیزش با زنش را مثل آمیزش با مادرش برای خود حرام اعلام می‌کرد. بنابراین، آیه ربطی به تعریف مادر ندارد تا این استفاده شود که مادر فقط کسی است که می‌زاید و نه دیگری. پس مقدمات رسیدن به این نتیجه کامل نیست و استدلال گذشته کامل

و متولد شده باشد. به عبارتی، مادر بودن صاحب تخمک حتمی است؛ اما مادر بودن صاحب رحم منتفی است؛ اگرچه محرمیت بین آنان حاصل می‌شود.

محدودیت‌های پژوهش

با توجه به محدودیت حجم مطالب در مقالات علمی-پژوهشی و نبود امکان بسط برخی از موضوعات، بدیع‌بودن موضوع، کمبود منابع دست اول و واردنشدن فقهای سلف به این موضوع، جزء محدودیت‌های این پژوهش است.

پیشنهادهای پژوهش

زوایای پنهانی که از نگاه نگارنده لازم است بر روی آن تمرکز شود تا جامعه اسلامی با مشکلات بعدی این مسئله روبه‌رو نشود و حتی قوانین و مقررات مناسب در این باره وضع شود، بدین قرار است: ۱) بررسی اجتهادی حکم اهدای جنین بر اساس فقه شیعی؛ و ۲) بررسی آثار ناشی از اثبات نسب مثل ولایت، محرمیت، حضانت، ارث، نفقه و... .

نکته مهم این است که چون عناوین مسائل نوین، دقیقاً در آیات و روایات وجود ندارد، دقت در این موضوعات بسیار لازم است. محقق باید اولاً ذات و استلزامات این موضوعات را به‌صورت کامل بشناسد و ثانیاً عناوین مشابه و باب‌های هم‌مرز فقه را با این موضوعات تطبیق دهد تا به نتیجه درست دست پیدا کند.

قدردانی

مؤلف مقاله از همه کسانی که در به ثمر رسیدن این پژوهش نقش داشته‌اند، به‌ویژه مسئولان محترم کتابخانه آستان قدس رضوی برای در اختیار گذاشتن منابع لازم، کمال تشکر و قدردانی را دارد.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلف مقاله، این پژوهش حامی مالی ندارد و با هزینه شخصی مؤلف نگاشته شده است.

تضاد منافع

مؤلف مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده است.

چون نطفه ترکیبی از اسپرم مرد و تخمک زن است، صاحبان آنها پدر و مادر کودک تلقی می‌شوند و از لحاظ نسب و آثار متفرع بر آن مشکلی به وجود نمی‌آید. حتی روایاتی با عنوان «اختارو لنطفکم» (۳۸) (یعنی برای نطفه‌های خود انتخاب کنید) نشان‌دهنده این است که نطفه زن به‌صورت ذاتی، صفاتی مثل شجاعت، سخا و حسد را دارد که در روایت به آن اشاره شده است. این مطلب در علم پزشکی هم ثابت شده است که دی‌ان‌ای مرد و زن حامل صفات ارثی است (۳۹). بر این اساس، همسو با باروری‌های پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق از رضایا (۴) کودک را فرزند شوهر زن صاحب رحم دانسته است؛ البته درواقع، نسب حقیقی کودک به صاحب اسپرم و تخمک برمی‌گردد. این یافته با روش‌های نوین تولید مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق پژوهشکده ابن سینا و سمت همسو نیست (۳۵). بنابراین، همه آثار مربوط به نسب شرعی و صحیح بر آن بار می‌شود. همچنین اعراض صاحبان اسپرم و تخمک از جنین مانع انتساب نمی‌شود؛ چون اصالتاً اعراض مانع انتساب نمی‌شود (۴۰) که با یافته‌های پژوهش صفیری در تضاد است (۴۱).

در نتیجه در موردی که جنین از نطفه زن و شوهر تشکیل شود و سپس به رحم زنی که شوهر شرعی دارد، منتقل شود (که عادتاً امکان باروری زن از شوهرش وجود دارد) طفل ملحق به صاحب اسپرم و تخمک است؛ ولی در صورتی که زن صاحب رحم، عادتاً امکان باروری از شوهر خود را نداشته باشد، یا اینکه یقین پیدا کنیم که حمل ناشی از نطفه شوهر نیست، در این صورت بدون تردید، قاعده فراش را نمی‌توان جاری کرد؛ چون قاعده فراش از امارات معتبره شرعیه است و اعتبار این قبیل امارات در ظرف نبود یقین به خلاف است (۳۵)؛ زیرا در صورت یقین به خلاف مضمون اماره موضوعی برای تعبد بدان باقی نمی‌ماند و در فرض مورد بحث، یقین داریم که شوهر زن صاحب رحم هیچ‌گونه نقشی در تکون طفل نداشته است، چه آنکه جنین شکل گرفته به رحم زن منتقل شده است (۴۲). بنابراین، در اهدای جنین به‌عنوان بخشی از فرایند درمان، تفکیک بین‌موردی که صاحبان اسپرم زوجین باشند یا نباشند لازم است. در اهدای جنین تماس مستقیم بین سلول‌های جنسی و رحم متقاضی صورت نمی‌گیرد و ضرورت‌های اجتماعی و فردی در درمان نازایی هم دلیل مثبت به حساب نمی‌آید. با این همه نظر به جواز اهدای جنین تشکیل‌شده از نطفه زن و شوهر، فرزند حاصل به صاحبان اسپرم و تخمک منتسب است؛ ولو در رحم بیگانه پرورش یافته

References

1. Writers Ago. Essays on Gamete & Embryo Donation in Infertility Treatment. Tehran: Samt; 2005. (Full Text in Persian)
2. MisaghiNezhad M, Abdoljabari M, Moslemifard Khaledi M, Karamkhani M. Essay in Quran on the Issue of Fetal Sex Determination and Morality with the Approach of Elimination of Science and Religion Conflicts. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2016;2(1):54-63. (Full Text in Persian)
3. Qorban-Nia N. Modern Human Reproductive Techniques from the View of Jurisprudence & Law. Tehran: Ibn Sina Research Institute Publications and Samt Publication; 2003. (Full Text in Persian)
4. Rezaia Moallem MR. Barvarihay-e Pezeshki az Didgah-e Feqh va Hoghoogh. 2 ed. Tehran: Moassesh Boostan-e Ketab; 2007. (Full Text in Persian)
5. Mahalati S. Barresi-e Khal'hay-e Ghanooni-e Hoghoogh-e Koodak: Barresi-e Hoghoogh-e Kodak Nashi az Talghih-e Masnooei, Barresi Feqhi-Hoghooghi-e Hayat-e Janin (Vol 1). 1 ed. Tehran: Showray-e Farhangi va Ejtemaei-e Zanan va Khanevadeh; 2006. (Full Text in Persian)
6. Moein M. Moein Persian Dictionary. Tehran: Ashja Publishing; 2006. (Full Text in Persian)
7. Sadr M. al-Ma'alem al-Jadidah Lel-Osool. Qom: Pazuheshgh Ayatollah Sadr 2001. (Full Text in Persian)
8. Meshkini A. Estelihat-e Elm-e Osool. Qom: al-Hadi. (Full Text in Arabic)
9. Ibn Faris A. Kitāb Maqāyīs al-lughā. Qom: Daftar-e Resanehay-e Eslami; 1993. (Full Text in Persian)
10. Maalouf L. al-Monjed. Tehran: Nashr -e Islami; 2010.
11. Najafi MH. Javahir al-Kalam. Beirut: Dar al-Ihya al-Tarath al-Arabi; 1983. (Full Text in Persian)
12. Safaei H, Emami A. Family Rights. Tehran: University of Tehran Press; 1997. (Full Text in Persian)
13. Ansari M. Resaleh Moghtaziat al-Ers va Aghsamoha, le-Janate al-Tahghigh Torath al-Azam Qom: Majma al-Fekr al-Eslamiyeh; 1981. (Full Text in Persian)
14. Emami H. Civil rights. Tehran: Eslamieh; 1997. (Full Text in Persian)
15. Fani M, Abdoljabari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. The criteria of healthy humans from the perspective of religious texts. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2017;4(1):104-17. (Full Text in Persian)
16. Naeb Zadeh A. Barresi-e Hoghooghi-e Raveshhay-e Novin-e Barvariye Masnooei "Madar-e Janeshin-Ehdae Tokhmak/Janin. Tehran: Majd; 2001. (Full Text in Arabic)
17. al-Hidaji A. al-Nasab va Foroe'h al-Feqhiyah. Qom: Elmieh 1996. (Full Text in Persian)
18. Jad al-Hagh A. Artificial insemination for human reproduction and abortion. 1982;55(10). (Full Text in Arabic)
19. Hakim Tabatabai M. Menhaj al-Saleheen. Beirut: Dar al-Taarif Publications; 1980. (Full Text in Persian)
20. Qaraati M. Interpretation of Noor. Tehran: Markaz-e Farhangi-e Darshaei az Quran; 2004. (Full Text in Persian)
21. Tabatabai SMH. al-Mizan in the interpretation of the Qur'an. Beirut: al-Alamy Foundation; 1996. (Full Text in Arabic)
22. Raghieb Esfahani H. al-Mofradat fi Gharaeb al-Qur'an. Qom: Daftar-e Nashr-e Ketab; 1983. (Full Text in Persian)
23. Ameli H. Vasaal al-Shi'a. Beirut: Al al-Bayt Foundation; 2003. (Full Text in Arabic)
24. Jelogiri az Rikhtan-e Mani dar Rahem-e Hamsar. [Available from: <http://hawzeh.net/fa/article/view/65601/>. (Full Text in Persian)
25. Naraqhi A. Mostanad al-Shi'a fi Ahkam al-Shariat. Beirut: Aal al-Bayt Foundation; 1998. (Full Text in Persian)
26. Shahidi M. Majmooh Maghalat-e Hoghoogh-e Bashar. Tehran: Hoghoghdan; 1996. (Full Text in Persian)
27. Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M, Shokri-Khoubestani M, Fani M, Abdoljabari M. Searching the concept of spiritual well-being and the indices of healthy individuals in different religions and creeds. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2016;4(2):63-71. (Full Text in Persian)
28. Fakhr al-Mohagheghin M. Izah al-Favaed fi Shrh-e Moshkelat al-Favaed. Qom: Esmaeilian; 2010. (Full Text in Persian)
29. Mousawi Khoei SA. al-Masaal al-Shareiyah. Moasseseh Ehyaea Asar-e Imam Khoei; 2000. (Full Text in Persian)
30. Mousawi Khoei SA. Serat al-Nejat. 1 ed. Qom: National Post Office; 1995. (Full Text in Persian)
31. Khomeini R. Tahrir al-Vasilah. Tehran: Moasseseh Tanzim va Nashr-e Asar-e Emam Khomeini; 2000. (Full Text in Persian)
32. Momen-e Qomi M. Kalamat-e Sadideh fi Masaal-e Jadidah. Qom: Daftar-e Enteshart-e Eslami; 1994. (Full Text in Persian)

33. Saneei Y. Esteftaate Pezeshki. Qom: Meysam Tammar; 2001. (Full Text in Arabic)
34. al-Khatib Y. Ahkam al-Merat al-Hamel fi al-Shariat al-Islamiyah. Jordan: Dar al-Nafae; 1997. (Full Text in Persian)
35. Department of Jurisprudence and Law and Psychology of Ibn Sina Research Institute. Modern Human Reproductive Techniques from the View of Jurisprudence & Law. Tehran Ibn Sina Research Institute Publications and Samt Publication; 2003. (Full Text in Persian)
36. Gheblei K. A study on the inheritance of children born through donor gamete (Sperm, ovum, or both). Payesh (Health Monitor) Journal. 2007;6(4):365-71. (Full Text in Persian)
37. Mahallat S. A study on the legal vacuum regarding child's rights. Tehran: Shoray-e Farhangi va Ejtemaei Zanan; 2005. (Full Text in Arabic)
38. Ameli H. Vasaal al-Shi'a. Beirut: Aal al-Bayt Foundation; 2003.
39. Johannsen W. Arvelighedslærens elementer [The Elements of Heredity Copenhagen. Rewritten, enlarged and translated into German as Johannsen W(1909).Elemente der exakten Erblchkeitslehre. Jena: Gustav Fischer; 1905. (Full Text in Arabic)
40. Makki BS, Mazhar Gharamaleki A, Nazari Tavakkoli S. Feasibility of Rejecting Sexual Cells and the Fetus and Its Consequences in Imamite Jurisprudence. Jurisprudence the Essentials of the Islamic Law. 2019;52(1):205-24. (Full Text in Persian)
41. Safiri A, Taherkhani F. Uterine Descent of a Child Who is Born through Donated Fetus in Iran Law. The Judiciarys Law Journal. 2009;73(68):137-57. (Full Text in Persian)
42. Shahivan F. Buying and selling sperm from the perspective of Emami jurisprudence. Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch; 2012. (Full Text in Persian)